

اثر زمان نشاکاری بر انتقال مجدد ماده خشک، کربوهیدرات‌های محلول و عملکرد دانه ارقام برنج (*Oryza sativa* L.)

Effect of transplanting time on dry matter remobilization, soluble carbohydrates and grain yield in rice (*Oryza sativa* L.) cultivars

امیر وحدتی راد^۱، مسعود اصفهانی^۲، غلامرضا محسن آبادی^۳ و علی اعلمی^۴

چکیده

وحدتی راد، ا. م. اصفهانی، غ. ر. محسن آبادی و ع. اعلمی. ۱۳۹۴. اثر زمان نشاکاری بر انتقال مجدد ماده خشک، کربوهیدرات‌های محلول و عملکرد دانه ارقام برنج (*Oryza sativa* L.). مجله علوم زراعی ایران. ۱۷(۳): ۲۰۵-۲۲۲.

به منظور ارزیابی اثر زمان نشاکاری بر انتقال مجدد و عملکرد دانه ارقام برنج، آزمایشی به صورت کرت‌های خرد شده در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ در مزرعه پژوهشی دانشکده کشاورزی دانشگاه گیلان انجام گرفت. کرت‌های اصلی شامل شش رقم برنج (هاشمی، سنگ جو، علی کاظمی، درفک، خزر و گوهر) و کرت‌های فرعی شامل سه زمان نشاکاری (۱۵ اردیبهشت، ۳۰ اردیبهشت و ۱۵ خرداد) بودند. نتایج نشان داد که با تاخیر در زمان نشاکاری، میزان انتقال مجدد ماده خشک از اندام هوایی به دانه‌ها بطور معنی‌داری افزایش یافت. رقم گوهر با ۱۳۹/۱ گرم در مترمربع بیشترین میزان انتقال مجدد ماده خشک از اندام هوایی را به خود اختصاص داد و ارقام هاشمی، سنگ جو و علی کاظمی از کمترین میزان انتقال مجدد ماده خشک برخوردار بودند. نتایج حاکی از آن بود که عملکرد دانه از ارتباط مثبت و معنی‌داری با دما و تابش تجمعی برخوردار بود و بیشترین دمای تجمعی دریافتی (۱۴۲۲/۳ و ۳۴۵/۸ درجه سانتی‌گراد) به ترتیب در کل دوره رشد و دوره پر شدن دانه، در زمان نشاکاری اول ثبت شد. نتایج این تحقیق نشان داد که کسر فتوترومال بعنوان یک شاخص ترکیبی از دما و تابش، بطور مناسبی می‌تواند در توجیه تغییرات عملکرد دانه ارقام برنج استفاده شود و انتخاب زمان نشاکاری مناسب به منظور قرارگرفتن ارقام برنج در شرایط دما و تابش مناسب می‌تواند به دریافت کسر فتوترومال تجمعی بیشتر (تا ۱۳۷/۴ مگاژول بر مترمربع در درجه سانتی‌گراد) و عملکرد دانه بالاتر (تا ۳۹۱۶/۸ کیلوگرم در هکتار) منجر شود. در این پژوهش، زمان نشاکاری ۱۵ اردیبهشت به علت فراهم شدن شرایط دمایی و تابش مناسب در دوره رویش و زایشی ارقام برنج و تأثیر مطلوب آن بر عملکرد و اجزای عملکرد برتر از سایر زمان‌های نشاکاری بود.

واژه‌های کلیدی: برنج، تابش تجمعی، دمای تجمعی، زمان نشاکاری و کسر فتوترومال.

این مقاله مستخرج از پایان نامه دکتری نگارنده اول می‌باشد.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۳/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۹/۰۵

۱- دانشجوی دکتری زراعت دانشکده کشاورزی دانشگاه گیلان

۲- استاد دانشکده کشاورزی دانشگاه گیلان. عضو انجمن علوم زراعت و اصلاح نباتات ایران (مکاتبه کننده) (پست الکترونیک: mesfahan@yahoo.com)

۳- استادیار دانشکده کشاورزی دانشگاه گیلان

۴- استادیار دانشکده کشاورزی دانشگاه گیلان

مقدمه

همکاران (Samonte *et al.*, 2001) نیز گزارش نمودند که انتقال مجدد ماده خشک، نقش مهمی در پر کردن دانه برنج ایفا می کند و توانایی اندام های هوایی در تجمع و انتقال مجدد ماده خشک متفاوت است و ساقه سهم معنی داری در این نسبت دارد. نوع کربوهیدرات های غیر ساختاری که در فرآیند انتقال مجدد مورد استفاده قرار می گیرند، بسته به نوع اندام ذخیره کننده متفاوت است. برگ های ارقام برنج، کربوهیدرات های غیر ساختاری را به شکل کربوهیدرات های محلول (ساکارز و انواع هگزوزها) ذخیره می کنند، در حالی که شکل ذخیره آنها در ساقه عمدتاً بصورت نشاسته است (Ishimaru *et al.*, 2007). مدیریت زراعی می تواند نقش موثر و چشمگیری روی توزیع کربوهیدرات های محلول در برنج داشته باشد (Fageria *et al.*, 2003). مقدار کربوهیدرات های محلول در ساقه ها در مراحل قبل از گلدهی نقش موثری در قدرت نهایی مخزن دارد که این موضوع می تواند به افزایش بقای خوشه چه مرتبط باشد (Slewinski, 2012). ذخایر بالاتر کربوهیدرات های محلول ممکن است روی اندازه سلول های آندوسپرم و تعداد گرانول های نشاسته در دانه ها اثر بگذارد که این موضوع تعیین کننده قدرت مخزن در فرآیند پر شدن دانه برنج است (Krishnan *et al.*, 2011).

نتایج تحقیقات نشان داده است که اگرچه دما روی رشد و نمو گیاه برنج در مراحل مختلف رشدی آن اثر می گذارد، اما به نظر می رسد که توأم شدن دما با تابش از لحاظ فیزیولوژیک دارای اهمیت است (Islam and Morison, 1992). فیشر (Fischer, 1985) برای بیان اثر توأم دما و تابش روی عملکرد دانه برنج، کسر فتوترمال (Photothermal quotient; PTQ) را معرفی نموده است. کسر فتوترمال بصورت نسبت تابش کل به دمای میانگین روزانه منهای پایه گیاه بیان می شود. نالی و همکاران (Nalley *et al.*, 2009) گزارش کردند که کسر فتوترمال قدرت تفسیر مدل های

در دهه های اخیر دمای جهان بطور مستمر در حال افزایش بوده است که علت آن به افزایش جمعیت، توسعه صنایع، تصاعد گازهای گلخانه ای و جنگل زدایی شدید مربوط است. دوره گلدهی یکی از حساس ترین دوره ها به دمای بالا در برنج است. دمای بالا در این زمان باعث کاهش جدی عملکرد دانه می شود که علت آن عقیمی دانه کرده و تولید دانه های پوک و کاهش وزن دانه است (Cao *et al.*, 2009). گیاه برنج معمولاً در مناطقی کشت می شود که دارای دماهای بالاتر از حد دمای بهینه رشد هستند، بنابراین هرگونه افزایش دمای میانگین یا وقوع دمای بالا در طول مراحل حساس رشدی برنج، می تواند به کاهش عملکرد دانه منجر شود (Krishnan *et al.*, 2011). زمان کاشت نسبت به سایر جنبه های مدیریتی مثل سن گیاهیچه، تراکم بوته و مقدار و زمان مصرف کود، وابستگی بیشتری به شرایط اقلیمی دارد. نتایج آزمایش فو و همکاران (Fu *et al.*, 2008) نشان داد که تفاوت در زمان های نشاکاری برنج بطور معنی داری بر وزن هزار دانه اثر گذار است. در دوره های مشخصی از رشد غلات، تجمع ماده خشک در گیاه بیشتر از مصرف آن برای رشد می باشد. در این موارد، مواد فتوسنتزی مازاد عمدتاً در ساقه تجمع یافته و در مراحل بعدی رشد (به طور معمول دو تا سه هفته بعد از گلدهی) توسط فرآیند انتقال مجدد به دانه های در حال پر شدن منتقل می شوند. یکی از فرآیندهای موثر در انتقال مجدد، نسبت منبع به مخزن است. افزایش یا کاهش این نسبت باعث تغییر در روند انتقال مجدد مواد فتوسنتزی می گردد (Yang *et al.*, 2002). یانگ و همکاران (Yang *et al.*, 2002) گزارش کردند که در برخی ارقام برنج با وجود تجمع فراوان ماده خشک در اندام های رویشی، توانایی استفاده از این مواد در مرحله پر شدن دانه وجود ندارد که این موضوع منجر به کاهش عملکرد دانه و شاخص برداشت می شود. سامونت و

یک سوم هنگام شروع پنجه زنی و یک سوم هنگام ظهور خوشه در زمین پخش شد. آماده سازی و کاشت بذر در خزانه حدود یک ماه قبل از زمان انتقال گیاهچه ها به زمین اصلی صورت گرفت و انتقال آن به زمین اصلی در مرحله چهارم برگی انجام شد. برای تامین گیاهچه های مورد نیاز برای هر زمان نشاکاری، مبادرت به بذریاشی در خزانه با فواصل زمانی مختلف گردید. ابعاد کرت ها سه در چهار متر در نظر گرفته شد. کاشت بصورت تک نشا در هر کپه به فاصله ۲۵ در ۲۵ سانتی متر انجام گرفت. مراقبت های لازم شامل مبارزه با علف های هرز بصورت وجین دستی در دو مرحله انجام شد. قبل از نشاکاری از علف کش بوتاکلر با غلظت دو در هزار برای کنترل علف هرز سوروف در زمین اصلی استفاده گردید. برای مبارزه با کرم ساقه خوار برنج از گرانول دیازینون ۱۰ درصد در مراحل حداکثر پنجه زنی و گلدهی به میزان ۲۰ کیلوگرم در هکتار استفاده شد. در مرحله ۵۰ درصد گرده افشانی (مشاهده گرده افشانی در ۵۰ درصد از خوشه های هر کرت) و رسیدگی فیزیولوژیک، با رعایت حاشیه و خارج از سطح اختصاص یافته به عملکرد دانه، چهار بوته از هر کرت کف بر و نمونه ها به برگ ها، ساقه و خوشه تفکیک شدند. نمونه برداری در مرحله ۵۰ درصد گرده افشانی با توجه به رصد وزن خشک اندام هوایی ارقام برنج با فواصل سه روزه از زمان گرده افشانی تا رسیدگی و حصول بیشترین وزن خشک ارقام مورد مطالعه در زمان گرده افشانی انتخاب شد. نمونه ها در آون در دمای ۷۰ درجه سانتی گراد تا رسیدن به وزن ثابت خشکانده شدند. برای تخمین انتقال مجدد ماده خشک فرض شد که همه ماده خشک از دست رفته اندام های رویشی گیاهان برای رشد دانه استفاده شده است. برای محاسبه میزان انتقال مجدد ماده خشک از روابط زیر استفاده شد (Tan et al., 2008):

رابطه (۱) وزن خشک اندام هوایی در مرحله رسیدگی دانه (بدون دانه) - حداکثر وزن خشک اندام

رگرسیونی مربوط به تعداد دانه در واحد سطح، وزن دانه و عملکرد دانه در شرایط مختلف اقلیمی را افزایش می دهد. در گیاه گندم نیز بطور مشابه، ارتباط مستقیم کسر فوتو ترمال با رشد و نمو گیاه در سیستم های مختلف کشت گزارش شده است (Ahmed and Hassan, 2011).

با توجه به اهمیت ارزیابی تاثیر زمان های نشاکاری بر صفات انتقال مجدد و عملکرد دانه و تفاوت های ارقام برنج در پاسخ به آن، این پژوهش با هدف شناخت تنوع ژنوتیپی در صفات انتقال مجدد ماده خشک، کربوهیدرات های محلول و عملکرد دانه، نقش تغییرات دما و تابش بر صفات مذکور و بررسی ارتباط صفات مورد مطالعه با یکدیگر، روی شش رقم برنج اجرا شد.

مواد و روش ها

این پژوهش در بهار و تابستان سال های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ در مزرعه تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه گیلان واقع در عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۱۱ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۴۹ درجه و ۳۹ دقیقه شرقی با ارتفاع ۲۹ متر از سطح دریا به اجرا گذاشته شد. آزمایش به صورت کرت های خرد شده در قالب طرح بلوک های کامل تصادفی با سه تکرار انجام شد. سه زمان نشاکاری: ۱۵ اردیبهشت، ۳۰ اردیبهشت و ۱۵ خرداد به عنوان سطوح کرت اصلی و شش رقم برنج: هاشمی، سنگ جو و علی کاظمی (ارقام بومی) و درفک، خزر و گوهر (ارقام اصلاح شده) در کرت های فرعی قرار داده شدند. زمان های نشاکاری با توجه به تاریخ معمول نشاکاری برنج در منطقه که نیمه دوم اردیبهشت ماه است، انتخاب گردید. عملیات تهیه زمین شامل شخم، دیسک، کرت بندی و تسطیح به صورت گلخراش انجام شد. عناصر نیتروژن، فسفر و پتاسیم بر اساس نتایج تجزیه خاک به زمین داده شد. یک سوم کود نیتروژن (از منبع اوره) هنگام تسطیح زمین،

احتمال پنج درصد صورت گرفت.

نتایج و بحث

داده‌های هواشناسی نشان داد که با تاخیر در زمان نشاکاری، دمای میانگین هوا در طول دوره رشد ارقام برنج تا ۰/۸ و ۱/۶ درجه سانتی‌گراد به ترتیب در سال اول و دوم آزمایش افزایش یافت. با تاخیر در زمان نشاکاری، بیشترین میزان کاهش دمای تجمعی دریافتی (۲۱ درصد) در رقم گوهر بدست آمد. کمترین میزان کاهش دمای تجمعی دریافتی (۹/۶ درصد) در رقم هاشمی حاصل شد. بطور کلی با تاخیر در زمان نشاکاری، میزان دمای تجمعی، کسرتوترمال و تابش تجمعی دریافتی در دوره رشد ارقام برنج کاهش یافت (جدول ۱).

میانگین دمای هوا و تابش دریافتی روزانه در دوره پر شدن دانه ارقام برنج در زمان‌های مختلف نشاکاری در دو سال آزمایش در شکل یک نشان داده شده است. در هر دو سال آزمایش با تاخیر در زمان نشاکاری، میزان تابش روزانه در دوره پر شدن دانه کاهش یافت. میزان تابش دریافتی روزانه در سال اول و دوم آزمایش با تاخیر در زمان نشاکاری به ترتیب تا پنج و ۳۶ درصد کاهش یافت. میانگین دمای هوا در دوره پر شدن دانه با تاخیر در نشاکاری، در سال اول و دوم آزمایش به ترتیب تا پنج و شش درصد افزایش داشت (شکل‌های ۱-الف و ۱-ب).

بررسی اطلاعات اقلیمی نشان داد که با تاخیر در نشاکاری میزان دما و تابش تجمعی دریافتی طی دوره پر شدن دانه کاهش یافت. بیشترین دمای تجمعی دریافتی در طول دوره پر شدن دانه در رقم گوهر در زمان نشاکاری اول به میزان ۴۸۶ درجه سانتی‌گراد و کمترین آن در رقم هاشمی در زمان نشاکاری سوم به میزان ۲۱۲ درجه سانتی‌گراد مشاهده شد. با تاخیر در نشاکاری، میزان تابش تجمعی دریافتی تا

هوایی در مرحله گرده‌افشانی = میزان انتقال مجدد ماده خشک از اندام هوایی به دانه

رابطه (۲) $100 \times (\text{حداکثر وزن خشک اندام هوایی} / \text{میزان انتقال مجدد از اندام هوایی}) = \text{کارایی انتقال مجدد از اندام هوایی}$

نمونه‌برداری‌ها برای اندازه‌گیری کربوهیدرات‌های محلول، در مرحله ۵۰ درصد گرده‌افشانی (مشاهده مرحله گرده‌افشانی در ۵۰ درصد از خوشه‌های هر کرت) و رسیدگی فیزیولوژیک انجام شد. برای اندازه‌گیری کربوهیدرات‌های محلول اندام هوایی (ساقه، غلاف برگ و برگ‌ها به نسبت وزنی یکسان) از روش یوشیدا و کانرونل (Yoshida and Conronel, 1976) استفاده شد. در زمان برداشت، چهار مترمربع از متن هر کرت با رعایت حاشیه برای اندازه‌گیری عملکرد دانه در نظر گرفته شد و عملکرد دانه با رطوبت ۱۴ درصد محاسبه شد. برای ثبت دمای حداقل، حداکثر، بارندگی، ساعت آفتابی و میزان تابش روزانه در طول اجرای آزمایش از داده‌های هواشناسی مرکز تحقیقات هواشناسی کشاورزی استان گیلان (شهرستان رشت) استفاده شد. به‌منظور تجمیع اثرات دما و تابش و بررسی اثر آنها بر عملکرد دانه، از شاخص کسرتوترمال (PTQ) استفاده شد. برای بدست آوردن کسرتوترمال از رابطه زیر استفاده شد (Ahmed and Hassan, 2011):

رابطه (۳) $(\text{دمای پایه } 10^{\circ}\text{C}) - \text{دمای میانگین روزانه} / (\text{تابش دریافتی روزانه}) = \text{کسرتوترمال (PTQ)}$
از جمع کسرهای فوتوترمال روزانه در طول دوره رشد ارقام، کسرتوترمال تجمعی بدست آمد که در روابط رگرسیونی مورد استفاده قرار گرفت. تجزیه مرکب داده‌ها پس از انجام آزمون $F_{\max}$ هارتلی انجام گرفت. تجزیه‌های آماری و رگرسیونی، مقایسات میانگین و رسم نمودارهای مربوطه با استفاده از نرم افزارهای SAS V9.2، Genstat V9 و Excel انجام شد. مقایسات میانگین‌ها بر اساس آزمون دانکن در سطح

جدول ۱- میانگین دمای هوا، دمای تجمعی، تابش روزانه، تابش تجمعی و کسر فتوترمال تجمعی دریافتی در دوره رشد ارقام برنج در زمان‌های مختلف نشاکاری در سال ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳

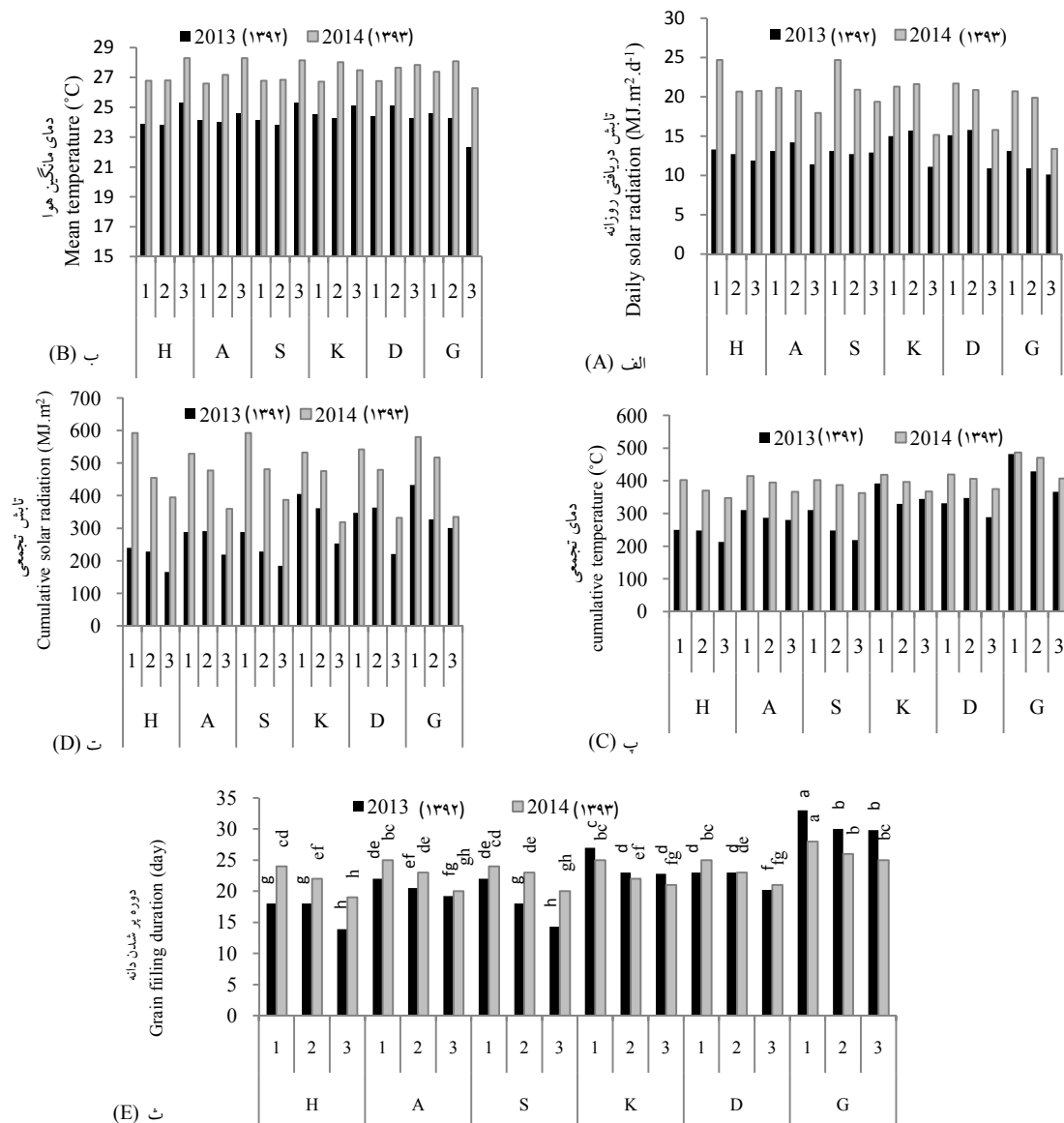
Table 1. Mean temperature (DT), cumulative temperature (CT), daily solar radiation (DR), cumulative solar radiation (CR) and photothermal quotient (PTQ) at growth duration of rice cultivars in transplanting times (T) in

2013 and 2014

زمان نشاکاری T	سال Year	ارقام برنج Rice cultivars	کسر فتوترمال PTQ (MJ m ⁻² °C ⁻¹)	دمای میانگین DT (°C)	دمای تجمعی CT (°C)	تابش روزانه DR (MJ m ⁻² d ⁻¹)	تابش تجمعی CR (MJ.m ⁻²)
1	2013	(H) هاشمی	138.3	23.7	1304	18.1	1830
1	2013	(A) علی کاظمی	138.3	23.7	1318	18.1	1830
1	2013	(S) سنگ‌جو	138.3	23.7	1455	18.1	1830
1	2013	(K) خزر	148.1	23.8	1381	17.6	1974
1	2013	(D) درفک	148.1	23.8	1532	17.6	1974
1	2013	(G) گوهر	157.1	24	1618	16.9	2114
2	2013	(H) هاشمی	107.1	24.5	1236	17.1	1544
2	2013	(A) علی کاظمی	107.1	24.5	1243	17.1	1544
2	2013	(S) سنگ‌جو	103.7	24.5	1362	17.1	1544
2	2013	(K) خزر	116.1	24.6	1298	16.9	1685
2	2013	(D) درفک	118.8	24.6	1356	16.6	1724
2	2013	(G) گوهر	124.7	24.5	1401	15.9	1802
3	2013	(H) هاشمی	85.6	24.7	1179	14.5	1334
3	2013	(A) علی کاظمی	86.1	24.7	1180	14.6	1398
3	2013	(S) سنگ‌جو	84.5	24.7	1320	14.5	1334
3	2013	(K) خزر	95.4	24.6	1190	14.3	1485
3	2013	(D) درفک	99.6	24.6	1304	14.3	1485
3	2013	(G) گوهر	106.8	24.3	1276	14	1549
1	2014	(H) هاشمی	119.3	24.9	1251	20.6	1730
1	2014	(A) علی کاظمی	121.4	24.9	1298	20.3	1766
1	2014	(S) سنگ‌جو	119.3	24.9	1251	20.6	1730
1	2014	(K) خزر	137.4	25.2	1508	20.6	2042
1	2014	(D) درفک	135.2	25.1	1471	20.6	2003
1	2014	(G) گوهر	147.9	25.5	1674	20.7	2238
2	2014	(H) هاشمی	105.6	25.8	1189	20.7	1638
2	2014	(A) علی کاظمی	111.8	26	1216	20.8	1751
2	2014	(S) سنگ‌جو	108.4	25.9	1207	20.8	1685
2	2014	(K) خزر	120.4	26.3	1432	20.8	1915
2	2014	(D) درفک	118.5	26.2	1408	20.8	1875
2	2014	(G) گوهر	124.7	26.3	1583	20.3	1991
3	2014	(H) هاشمی	103.6	26.7	1151	21.4	1671
3	2014	(A) علی کاظمی	105.8	26.7	1183	20.7	1703
3	2014	(S) سنگ‌جو	104.5	26.7	1151	21.1	1689
3	2014	(K) خزر	111.1	26.6	1380	19.9	1813
3	2014	(D) درفک	108.4	26.6	1331	20.1	1767
3	2014	(G) گوهر	118.2	26.6	1490	19.7	1894

طول دوره پر شدن دانه در رقم هاشمی در زمان نشاکاری سوم به مدت ۱۳ روز بدست آمده. نتایج تجزیه مرکب نشان داد که اثر زمان نشاکاری و رقم بر میزان انتقال مجدد ماده خشک از کل اندام هوایی معنی‌دار بود. بین برهم کنش رقم و زمان

۱۳ درصد در رقم گوهر کاهش نشان داد (شکل‌های ۱-پ و ۱-ت). با تاخیر در نشاکاری، طول دوره پر شدن دانه در ارقام برنج مورد ارزیابی کاهش یافت (شکل ۱-ث). بیشترین طول دوره پر شدن دانه در رقم گوهر در زمان نشاکاری اول به مدت ۳۳ روز و کمترین

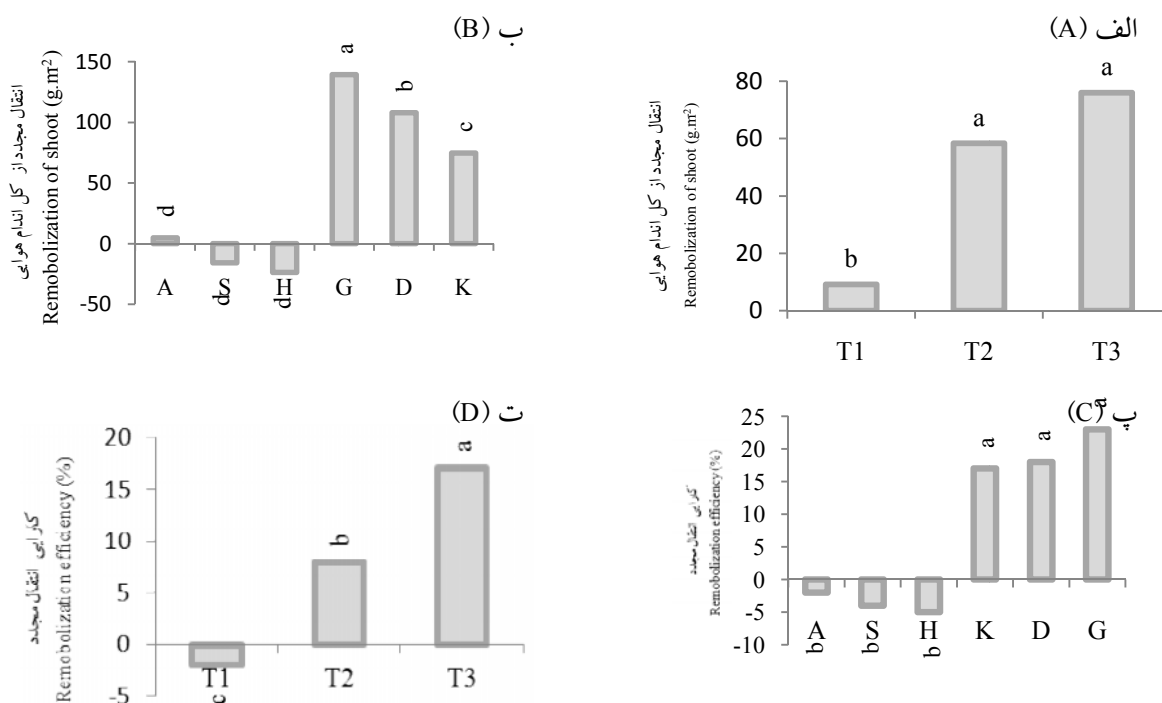

شکل ۱- الف- تابش دریافتی روزانه در دوره پر شدن دانه ارقام برنج، ب- میانگین دمای هوا در دوره پر شدن دانه ارقام برنج، پ- دمای تجمعی دریافتی در دوره پر شدن دانه در سال ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳- ت- تابش تجمعی دریافتی در دوره پر شدن دانه ارقام برنج در سال ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ و ث- مقایسه میانگین اثر زمان نشاکاری بر دوره پر شدن دانه ارقام برنج (ارقام برنج: گوهر (G)، درفک (D)، خزر (K)، هاشمی (H)، سنگ جو (S) و علی کاظمی (A) و اعداد ۱، ۲ و ۳ در محور افقی بترتیب زمان نشاکاری اول (T1)، زمان نشاکاری دوم (T2) و زمان نشاکاری سوم (T3) هستند)

Fig. 1. A. Daily solar radiation during grain filling period of rice cultivars, B. Mean temperature during grain filling period of rice cultivars, C. Cumulative temperature in grain filling period in 2013 and 2014, D. Cumulative solar radiation in grain filling period in 2013 and 2014 and E. Effect of transplanting time on Grain filling duration of rice cultivars in 2013 and 2014 (In horizontal axis: rice cultivars: Gouhar (G), Dorfak (D), Khazar (K), Hashemi (H), Sangejo (S) And Alikazemi (A) and transplanting times as first transplanting time (1), second transplanting time (2) and third transplanting time (3))

آن در زمان نشاکاری اول (۹/۱ گرم در مترمربع) بوده است. در مقایسه میانگین اثر اصلی رقم، بیشترین روند انتقال مجدد از اندام هوایی در رقم گوهر به میزان ۱۳۹/۳ گرم در مترمربع مشاهده شد و پس از آن ارقام اصلاح شده درفک و خزر (به ترتیب ۱۰۷/۸ و ۷۴/۶ گرم در مترمربع) قرار داشتند. ارقام هاشمی، سنگ جو و علی کاظمی دارای کمترین میزان انتقال مجدد ماده

نشاکاری تفاوت معنی داری مشاهده نشد که این موضوع نشان دهنده جمع پذیر بودن اثرات می باشد، به عبارت دیگر واکنش ارقام برنج به زمان های مختلف کاشت دارای روند نسبتاً ثابتی بود. مقایسه میانگین اثر اصلی زمان نشاکاری نشان داد که بیشترین میزان انتقال مجدد از کل اندام هوایی در زمان نشاکاری دوم و سوم به ترتیب ۵۸/۳ و ۷۵/۹ گرم در مترمربع و کمترین میزان

شکل ۲- مقایسه میانگین الف-انتقال مجدد ماده خشک از کل اندام های هوایی (اثر زمان نشاکاری)، ب- انتقال مجدد ماده خشک از کل اندام های هوایی (اثر رقم)، پ- کارایی انتقال مجدد از اندام های هوایی (اثر رقم) و ت- کارایی انتقال مجدد از اندام های هوایی (اثر زمان نشاکاری) در دو سال ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳. (ارقام برنج: گوهر (G)، درفک (D)، خزر (K)، هاشمی (H)، سنگ جو (S) و علی کاظمی (A)). زمان های نشاکاری: T1 (زمان نشاکاری اول)، T2 (زمان نشاکاری دوم) و T3 (زمان نشاکاری سوم). مقایسه میانگین ها با استفاده از آزمون دانکن ($\alpha=0.05$) انجام شده است.

Fig. 2. Mean comparison of A. Remobilization of shoot (effect of transplanting time), B. Remobilization of shoot (effect of cultivar), C. Remobilization efficiency of shoot (effect of cultivar) and D. Remobilization efficiency of shoot (effect of transplanting time) in 2013 and 2014. (In horizontal axis, rice cultivars: Gouhar (G), Dorfak (D), Khazar (K), Hashemi (H), Sangejo (S) And Alikazemi (A) and transplanting times as first transplanting time (T1), second transplanting time (T2) and third transplanting time (T3). Mean comparisons performed using Duncan's test ($\alpha=0.05$)

در زمان نشاکاری، میانگین دمای بیشتر و تابش روزانه کمتری نسبت به زمان نشاکاری اول دریافت شد که با تسریع دوره پر شدن دانه، باعث کاهش دریافت دما و تابش تجمعی گردید (شکل ۱). افزایش وزن اندام‌های هوایی در ارقام بومی مورد ارزیابی (سنگ جو، علی کاظمی و هاشمی) نشان دهنده تولید بیشتر از حد لازم مواد پرورده برای پر شدن دانه بود که این روند در ارقام اصلاح شده (خزر، درفک و گوهر) مشاهده نشد. با تاخیر در زمان نشاکاری با توجه به افزایش میانگین دمای هوا تا دو درجه سانتی‌گراد و کاهش تابش دریافتی تا $7/3$ مگاژول بر مترمربع در دوره پر شدن دانه، انتقال مجدد بیشتری از اندام هوایی به دانه مشاهده شد. در زمان نشاکاری سوم انتقال مجدد ماده خشک از سایر اندام‌ها به دانه بطور معنی‌داری افزایش داشت (شکل ۲-ت) که می‌تواند به افزایش دمای میانگین و کاهش تابش دریافتی روزانه حاکم مرتبط باشد. بر این اساس میزان دما و تابش تجمعی دریافتی ارقام به‌علت کوتاه شدن دوره پر شدن دانه، کاهش یافت (شکل ۱). لو و همکاران (Lu et al., 2013) نیز گزارش نمودند که توزیع ماده خشک و انتقال آنها در شرایط دمایی متفاوت در مرحله پر شدن دانه تغییر می‌کند و کمترین میزان فتوسنتز جاری را در شرایط دمایی بالا گزارش نمودند. شان و همکاران (Shan et al., 2011) نیز با بررسی اثر تنش دمای بالا بر رشد ارقام برنج، تفاوت در توزیع ماده خشک، در شرایط دمایی متفاوت را گزارش کردند. سعیدی و همکاران (Saeidi et al., 2011) اظهار داشتند که کاهش سرعت فتوسنتز گیاه و کاهش مواد پرورده صادر شده از اندام‌های فتوسنتز کننده به دانه‌های در حال پر شدن در گندم، احتمالاً مانند یک پیام برای انتقال مجدد ترکیبات ذخیره‌ای ساقه به دانه‌ها عمل می‌کند. لو و همکاران (Lu et al., 2013) در آزمایش روی فتوسنتز خالص، توزیع ماده خشک و عملکرد برنج گزارش نمودند که در شرایطی که خوشه‌های برنج

خشک از اندام هوایی بودند که همگی آنها در یک گروه جای گرفتند (شکل ۲-الف و ۲-ب).

نتایج تجزیه مرکب صفت کارایی انتقال مجدد ماده خشک از اندام هوایی نشان داد که تنها اثر اصلی زمان نشاکاری و رقم معنی‌دار بودند. مقایسه میانگین بر اساس معنی‌دار شدن اثرات مذکور نشان داد که رقم گوهر، درفک و خزر به ترتیب با ۲۳، ۱۸ و ۱۷ درصد دارای بیشترین کارایی انتقال مجدد از اندام هوایی بودند و در یک گروه جای گرفتند. ارقام هاشمی، سنگ جو و علی کاظمی به ترتیب با ۴-، ۲- و ۵- درصد، کمترین کارایی انتقال مجدد از اندام هوایی را داشتند. مقایسه میانگین زمان نشاکاری نشان داد که بیشترین کارایی انتقال مجدد اندام هوایی مربوط به زمان نشاکاری سوم (۹/۳۵ درصد) بود، در حالی که کمترین میزان آن در زمان نشاکاری اول به میزان ۱/۱۳- درصد مشاهده شد (شکل ۲-پ و ۲-ت).

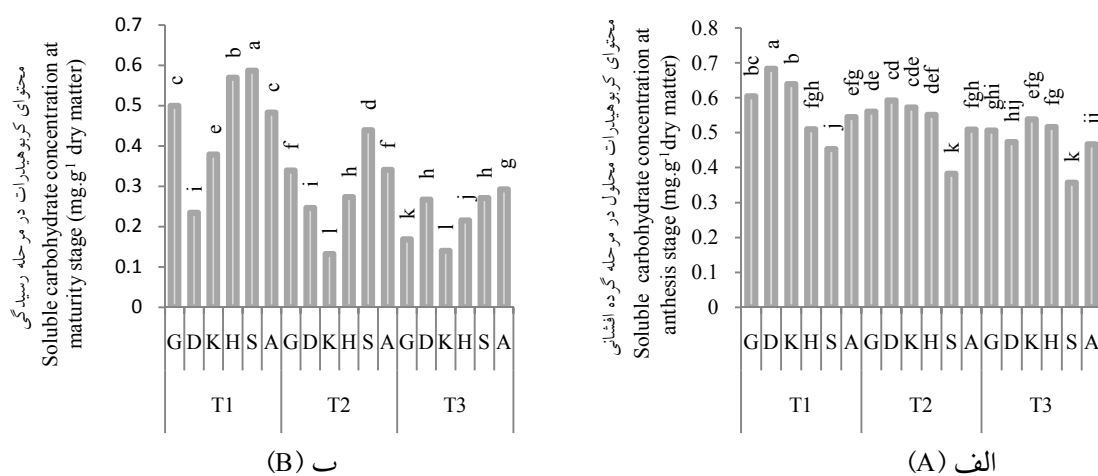
نتایج مربوط به صفات انتقال مجدد ماده خشک به دانه نشان داد که میزان انتقال مجدد در زمان نشاکاری اول بطور معنی‌داری کمتر بود. به نظر می‌رسد که افزایش وزن خشک میانگروه‌ها در ارقام سنگ جو، علی کاظمی و هاشمی به‌علت وجود فتوسنتز جاری کافی و محدودیت مخزن در پذیرش مواد پرورده دلیل این موضوع باشد. کریشنان و همکاران (Krishnan et al., 2011) در آزمایشی درباره تاثیر دما و تابش بر ارقام برنج، وجود محدودیت مخزن در پذیرش مواد پرورده را در ارقام مورد ارزیابی گزارش کردند. بررسی مقدار دما و تابش در زمان نشاکاری اول نشان داد در هر دو سال، میانگین دما نسبت به سایر زمان‌های نشاکاری کمتر بوده است (جدول ۱). اسلام و موریسون (Islam and Morison, 1992) با مطالعه اثر دما و تابش بر ارقام برنج گزارش کردند که افزایش در میزان تابش دریافتی روزانه، باعث افزایش توانایی ارقام برنج در تولید مواد پرورده می‌شود. در آزمایش حاضر با تاخیر

درصد در زمان نشاکاری اول و تامین نیاز دانه‌های در حال پرشدن، نیازی به انتقال مجدد ماده خشک ذخیره شده در اندام‌های رویشی نداشتند و حتی مقداری از مواد پرورده تولیدی پس از گلدهی را به اندام‌های رویشی انتقال دادند.

کارایی انتقال مجدد ماده خشک از اندام هوایی به میزان وزن خشک گیاه در مرحله گرده افشانی بستگی دارد (Hossain *et al.*, 1990). ارقام گوهر، درفک و خزر که وزن خشک اندام‌های هوایی آنها در زمان گرده افشانی نسبت به سایر ارقام بیشتر بود (داده‌های گزارش نشده)، از میزان انتقال مجدد و کارایی انتقال مجدد بیشتری در واحد وزن خشک

پذیرای ماده خشک و مواد پرورده فتوسنتزی نباشند و به عبارت دیگر محدودیت مخزن وجود داشته باشد، حرکت ماده خشک و مواد پرورده فتوسنتزی به سمت ساقه و غلاف برگ صورت می‌گیرد و باعث افزایش وزن آنها می‌گردد. نتایج مشابهی نیز توسط کیم و همکاران (Kim *et al.*, 2011) گزارش شده است. در پژوهش حاضر نیز مشاهده شد که ارقام هاشمی، علی کاظمی و سنگ‌جو به‌ویژه در زمان نشاکاری اول، با افزایش وزن ماده خشک اندام هوایی در زمان رسیدگی نسبت به زمان گلدهی روبرو بودند. به نظر می‌رسد که ارقام بومی مورد استفاده در این پژوهش، به علت دارا بودن فتوسنتز جاری مطلوب تا میزان ۱۰۰

شکل ۳- مقایسه میانگین الف- محتوای کربوهیدرات‌های محلول اندام هوایی در مرحله گرده افشانی و ب- محتوای کربوهیدرات‌های محلول اندام هوایی در مرحله رسیدگی ارقام برنج در دو سال ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳. (ارقام برنج: گوهر (G)، درفک (D)، خزر (K)، هاشمی (H)، سنگ‌جو (S) و علی کاظمی (A))، زمان‌های نشاکاری: T1 (زمان نشاکاری اول)، T2 (زمان نشاکاری دوم) و T3 (زمان نشاکاری سوم)). مقایسه میانگین‌ها با استفاده از آزمون دانکن ($\alpha=0.05$) انجام شده است.

Fig. 3. Mean comparison of A. soluble carbohydrates content of shoot at anthesis and B. soluble carbohydrates content of shoot at maturity in 2013 and 2014. (In horizontal axis, rice cultivars: Gouhar (G), Dorfak (D), Khazar (K), Hashemi (H), Sangejo (S) And Alikazemi (A) and transplanting times as first transplanting time (T1), second transplanting time (T2) and third transplanting time (T3) Mean comparisons performed using Duncan's test ($\alpha=0.05$))

اندام‌های هوایی به دانه‌ها شد، در نتیجه ارقامی چون هاشمی، علی کاظمی و سنگ‌جو که نسبت به سایر ارقام کارایی انتقال مجدد ماده خشک

برخوردار بودند. علاوه بر این، کاهش دما و تابش تجمعی دریافتی در دوره پرشدن دانه (شکل‌های ۱- پ و ۱-ت)، باعث افزایش انتقال مجدد ماده خشک از

گرفته‌افشانی، مربوط به زمان نشاکاری اول بود. با تاخیر در نشاکاری، تولید کربوهیدرات‌های محلول کاهش یافت که علت آن احتمالاً کاهش میزان فتوسنتز جاری بوده است. بیشترین میزان کربوهیدرات‌های محلول در زمان نشاکاری اول مشاهده شد. این موضوع می‌تواند به میزان فتوسنتز جاری مطلوب در شرایط دمایی و تابش مناسب و دریافت بیشتر دما و تابش تجمعی در زمان نشاکاری اول مربوط باشد (شکل ۱). به نظر می‌رسد که با تاخیر در نشاکاری، به‌ویژه در زمان نشاکاری سوم، به‌علت افزایش میانگین دمای روزانه هوا تا ۲۴/۶ درجه سانتی‌گراد و کاهش تابش دریافتی روزانه تا ۱۴/۳ مگاژول بر مترمربع در سال اول، همراه با کاهش میزان فتوسنتز جاری، امکان انتقال مجدد کربوهیدرات‌های محلول فراهم شده است. این روند در سال دوم آزمایش نیز حاکم بود. با توجه به همبستگی مثبت و معنی‌دار بین محتوای کربوهیدرات‌های محلول در مرحله گرده‌افشانی و عملکرد دانه (جدول ۲) می‌توان نتیجه گرفت که ارقام گوهر، خزر و درفک با داشتن ذخایر مناسب کربوهیدرات در مرحله گرده‌افشانی و استفاده از آنها در فرآیند انتقال مجدد، قادر بودند بخشی از نقصان عملکرد ناشی از شرایط نامساعد محیطی مثل دمای بالا را جبران نمایند. یوشیدا و کانرونل (Yoshida and Conronel, 1976) گزارش کردند که در شرایط دمای پایین و تابش بیشتر، زمینه برای تولید کربوهیدرات‌های محلول در اندام هوایی ارقام برنج افزایش می‌یابد که در پژوهش حاضر این شرایط در زمان نشاکاری اول مشاهده شد. هوآ و همکاران (Hua et al., 2014) نیز با آزمایش روی ارقام کلزا در زمان‌های مختلف کشت به این نتیجه رسیدند که تاخیر در زمان کشت باعث تولید ناکافی کربوهیدرات‌های محلول در ارقام کلزا گردیده و در نهایت منجر به کاهش ذخایر منبع برای اختصاص به پرشدن دانه گردید که با نتایج این پژوهش مطابقت دارد.

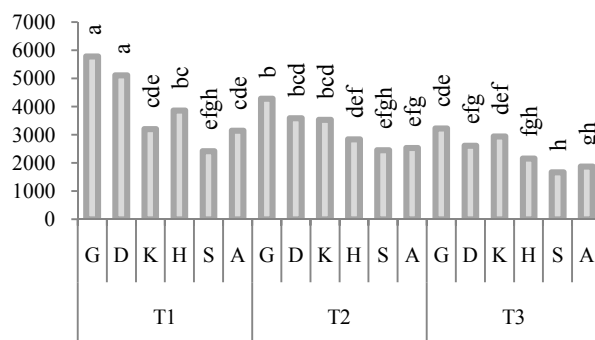
کمتری داشتند، به‌علت ناکافی بودن انتقال مجدد کربوهیدرات‌های محلول، قادر به جبران نقصان عملکردی در شرایط کاهش دریافت دما و تابش تجمعی نبودند. آزمایش حسین و همکاران (Hossain et al., 1990) در باره انتقال مجدد ماده خشک در گندم نیز نشان داد که افزایش کارایی انتقال مجدد ماده خشک می‌تواند تا حدی نقصان عملکرد در شرایط نامناسب محیطی را جبران نماید.

نتایج تجزیه مرکب محتوای کربوهیدرات‌های محلول در اندام هوایی در مرحله گرده‌افشانی نشان داد که اثر اصلی رقم، زمان نشاکاری و برهمکنش آنها بر این صفت معنی‌دار بود. مقایسه میانگین بین ترکیبات تیماری نشان داد که بیشترین محتوای کربوهیدرات‌های محلول اندام هوایی در مرحله گرده‌افشانی در رقم درفک (۰/۶۸۲ میلی‌گرم بر گرم وزن خشک اندام هوایی) و کمترین میزان آن در رقم سنگ‌جو در زمان‌های نشاکاری دوم و سوم (به‌ترتیب ۰/۳۸ و ۰/۳۵ میلی‌گرم بر گرم وزن خشک) وجود داشت (شکل ۳-الف). تجزیه مرکب کربوهیدرات‌های محلول در مرحله رسیدگی نیز نشان داد که اثر اصلی رقم، زمان نشاکاری و برهمکنش آنها معنی‌دار بود. با انجام مقایسه میانگین ترکیبات تیماری مشخص شد که رقم سنگ‌جو در زمان نشاکاری اول با ۰/۵۸۷ میلی‌گرم بر گرم وزن خشک اندام هوایی، دارای بیشترین محتوای کربوهیدرات‌های محلول در زمان رسیدگی بود. رقم خزر در زمان نشاکاری دوم و سوم به‌ترتیب با ۰/۱۳ و ۰/۱۴ میلی‌گرم بر گرم، دارای کمترین میزان کربوهیدرات‌های محلول در اندام هوایی در زمان رسیدگی بود (شکل ۳-ب).

توانایی تولید کربوهیدرات‌ها به‌وسیله بافت‌های سبزی گیاهی و تجمع آنها در سایر اندام‌ها، بسته به نوع رقم و زمان نشاکاری متفاوت است. همان‌طور که در شکل ۳-الف نشان داده شده است، بیشترین میزان کربوهیدرات‌های محلول در اندام هوایی در مرحله

با سایر ترکیبات تیماری داشتند. کمترین میزان عملکرد دانه در رقم سنگ جو در زمان نشاکاری سوم بدست آمد که البته تفاوت معنی داری با ارقام علی کاظمی و هاشمی در زمان نشاکاری سوم و رقم سنگ جو در زمان‌های نشاکاری اول و دوم نداشت (شکل ۴).

تجزیه مرکب عملکرد دانه نشان داد که اثر اصلی رقم، زمان نشاکاری و برهمکنش بین آنها معنی دار بود. مقایسه میانگین ترکیبات تیماری نشان داد که بیشترین عملکرد دانه در ارقام گوهر و درفک (به ترتیب ۵۷۷۷ و ۵۱۰۸ کیلوگرم در هکتار) در زمان نشاکاری اول بدست آمد که تفاوت معنی داری

شکل ۴- مقایسه میانگین عملکرد دانه ارقام برنج (گوهر (G)، درفک (D)، خزر (K)، هاشمی (H)، سنگ جو (S) و علی کاظمی (A)) در زمان‌های نشاکاری (T1 (زمان نشاکاری اول)، T2 (زمان نشاکاری دوم) و T3 (زمان نشاکاری سوم)) در دو سال ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳. مقایسه میانگین‌ها با استفاده از آزمون دانکن ($\alpha=0.05$) انجام شده است.

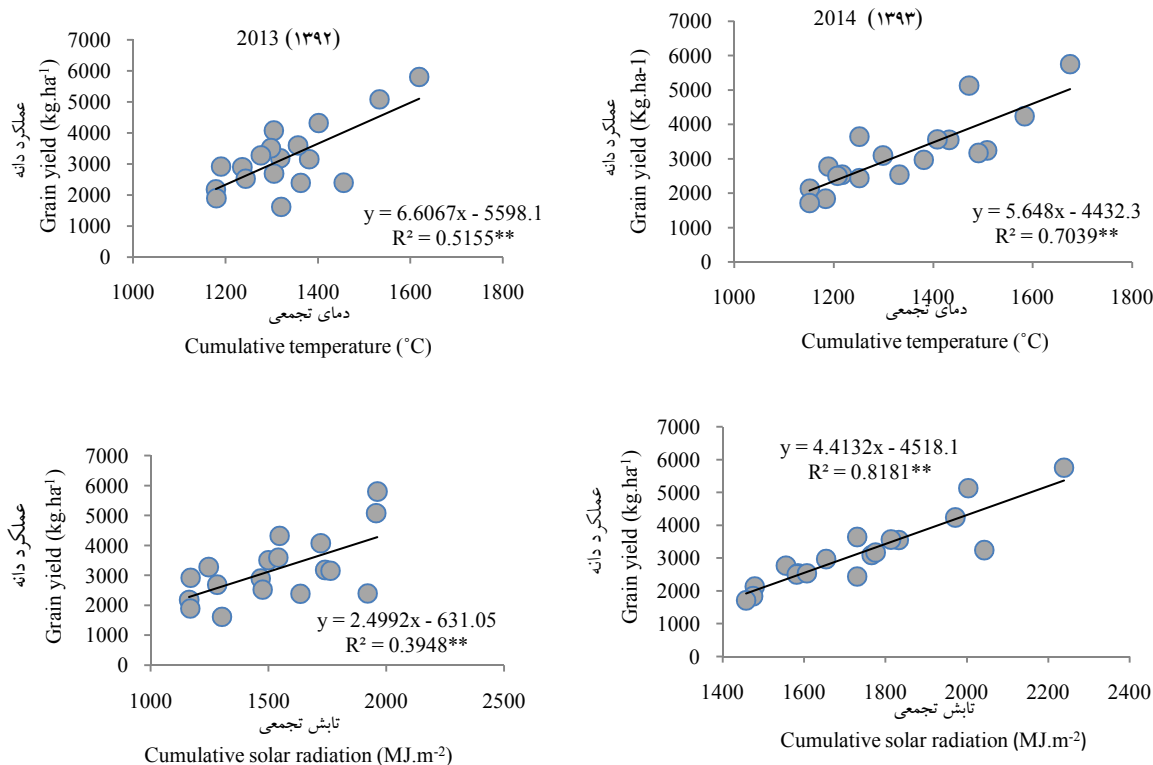
Fig. 4. Mean comparison of grain yield of rice cultivars in 2013 and 2014. (In horizontal axis, rice cultivars: Gouhar (G), Dorfak (D), Khazar (K), Hashemi (H), Sangejo (S) And Alikazemi (A) and transplanting times as first transplanting time (T1), second transplanting time (T2) and third transplanting time (T3)). Mean comparisons performed using Duncan test ($\alpha=0.05$)

شده است. این شرایط منجر به کاهش فتوسنتز جاری و کربوهیدرات‌های محلول شده و در نتیجه باعث کاهش عملکرد دانه اکثر ارقام مورد مطالعه شد. همان‌طور که در شکل چهار مشاهده می‌شود عملکرد دانه ارقام برنج در زمان‌های مختلف نشاکاری یکسان نبوده است. ارقام سنگ جو و خزر با تاخیر در زمان نشاکاری، دارای کمترین میزان کاهش در عملکرد دانه بودند که تفاوت معنی داری بین زمان‌های نشاکاری در ارقام مذکور مشاهده نشد. با توجه به اینکه رقم خزر بطور معنی داری دارای عملکرد بیشتری نسبت به رقم سنگ جو بود، به عنوان با ثبات‌ترین رقم از نظر میزان عملکرد دانه در آزمایش حاضر شناخته شد.

نتایج تحقیقات روی بسیاری از گیاهان زراعی نشان داده است که تاخیر در زمان کاشت باعث کاهش عملکرد دانه می‌شود (Egli and Cornelius, 2009; Sindelar *et al.*, 2010). نتایج این پژوهش نشان داد که با تاخیر در نشاکاری، به علت بالا رفتن میانگین دمای روزانه هوا در کل دوره رشد تا میزان ۲۴/۶ درجه سانتی‌گراد در سال اول و ۲۶/۶ درجه سانتی‌گراد در سال دوم آزمایش و کاهش تابش روزانه دریافتی تا ۱۴/۳ مگاژول بر مترمربع در روز در سال اول و ۲۰/۵ مگاژول بر مترمربع در روز در سال دوم و در نتیجه کاهش در دما و تابش تجمعی دریافتی در دوره رشد ارقام برنج، شرایط نامساعدی برای پر شدن دانه ایجاد

ارقام برنج نیز با نتایج این تحقیق مطابقت دارد. فو و همکاران (Fu *et al.*, 2008) با ارزیابی اثر دما روی اندام هوایی و اثر آن بر باروری گلچه‌ها در ارقام برنج بیان نمودند که دمای بالا در مراحل پرشدن دانه باعث افزایش تنفس و کاهش فتوسنتز گردیده و در نهایت به نقصان باروری گلچه‌ها و عملکرد دانه منجر خواهد شد.

احمد و حسن (Ahmed and Hassan, 2011) اثرات نامطلوب شرایط اقلیمی در کشت‌های دیر هنگام، به‌ویژه دمای بالا را عامل اصلی کاهش عملکرد دانه در ارقام گندم گزارش کردند و راهکار مناسب برای پرهیز از این همزمانی را کاشت زودتر بذر دانستند. نتایج تحقیقات شان و همکاران (Shan *et al.*, 2011) روی

شکل ۵- روابط رگرسیونی عملکرد دانه با تابش و دمای تجمعی در ارقام برنج در تیمارهای زمان نشاکاری (n= 18, p<0.01) (۱۳۹۳ و ۱۳۹۲)

Fig. 5. Regression relationship between grain yield with cumulative temperature and radiation in rice cultivars in transplanting time treatments (2013 and 2014) (n= 18, p<0.01)

هوا و تابش دریافتی روزانه مشاهده شد که میانگین دماهای ۲۳/۸ و ۲۵/۱ درجه سانتی‌گراد و تابش روزانه دریافتی ۱۷/۷ و ۲۰/۷ مگاژول بر مترمربع در روز، به ترتیب در سال اول و دوم، در زمان نشاکاری اول باعث افزایش دوره رشد ارقام و دریافت دما و تابش تجمعی بیشتر گردید. با توجه به اینکه ارتباط معنی‌داری

بررسی روابط رگرسیونی عملکرد دانه با داده‌های هواشناسی نشان داد که ارتباط رگرسیونی خطی معنی‌داری بین عملکرد دانه با دما و تابش تجمعی در کل دوره رشد وجود داشت و افزایش دما و تابش تجمعی دریافت شده توسط گیاه برنج باعث افزایش عملکرد دانه گردید (شکل ۵). با بررسی داده‌های دمای

" اثر زمان نشاکاری بر ماده خشک انتقال مجدد... "

جدول ۲- ضرایب همبستگی بین محتوای کربوهیدرات‌های محلول در مراحل گرده‌افشانی و رسیدگی، عملکرد دانه و انتقال مجدد ماده خشک در ارقام برنج در تیمارهای زمان نشاکاری (n=36)

Table 2. Correlation between soluble carbohydrate content at anthesis and maturity stages, grain yield and dry matter remobilized (n=36)

	ماده خشک انتقال یافته Remobilized dry matter	محتوای کربوهیدرات‌های محلول در مرحله گرده‌افشانی Soluble carbohydrate content at anthesis	محتوای کربوهیدرات‌های محلول در مرحله رسیدگی Soluble carbohydrate content at maturity
عملکرد دانه Grain yield	0.321**	0.593**	0.138 ^{ns}
ماده خشک انتقال یافته Remobilized dry matter		0.33**	0.149 ^{ns}
محتوای کربوهیدرات‌های در مرحله گرده‌افشانی Soluble carbohydrate content at anthesis			-0.155 ^{ns}

ns and **: Not significant and significant at 1% probability levels, respectively

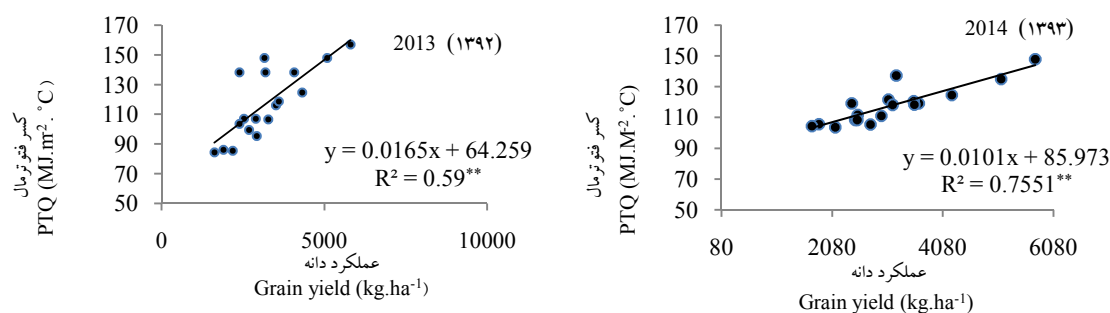
ns و **: به ترتیب عدم معنی دار و معنی دار در سطح احتمال یک درصد

دو سال آزمایش نشان داد که در هر دو سال ارتباط مثبتی بین عملکرد دانه و کسر فتوترمال (به ترتیب با ضریب تبیین ۰/۵۹ و ۰/۷۵) وجود داشت (شکل ۶). کسر فتوترمال نشان دهنده اثر ترکیبی دما و تابش روی عملکرد گیاهان زراعی است. مدل رگرسیونی کسر فتوترمال به عملکرد دانه به وضوح نشان داد که در صورت ثابت بودن سایر منابع لازم برای رشد و توسعه گیاه، کسر فتوترمال از ارتباط مثبت و بسیار معنی داری با عملکرد دانه ارقام برنج برخوردار است. کسر فتوترمال بدست آمده برای ارقام برنج، در سال اول و دوم به ترتیب تا ۹۳ و ۱۰۸/۶ مگاژول بر مترمربع در درجه سانتی گراد در زمان نشاکاری سوم کاهش یافت (جدول ۱). کاهش در کسر فتوترمال با تاخیر در زمان نشاکاری به نقصان عملکرد دانه در ارقام برنج منجر شد. کاهش در نسبت فتوترمال با تاخیر در زمان نشاکاری به افزایش در دمای میانگین روزانه، کاهش در میزان تابش دریافتی و طول دوره رشد مرتبط است و به نظر می رسد که این عوامل به صورت توأم با تاثیر بر کسر فتوترمال،

بین عملکرد دانه با دمای میانگین و تابش روزانه دریافتی مشاهده نشد، می توان نتیجه گرفت که دما و تابش تجمعی بطور کارآمدتری تغییرات عملکرد دانه در ارقام برنج را توجیه می نمایند. نتایج آزمایش یانگ و همکاران (Yang et al., 2008) در رابطه با اثر دما و تابش تجمعی روی صفات مرتبط با عملکرد دانه ارقام برنج نشان داد که طولانی تر بودن دوره رشد ارقام برنج باعث افزایش مقدار دما و تابش تجمعی دریافتی گردیده و ضمن افزایش دوره پرشدن دانه، منجر به افزایش عملکرد دانه می شود.

نتایج روابط همبستگی بین صفات مورد مطالعه در این پژوهش در جدول دو نشان داده شده است. بین عملکرد دانه با محتوای کربوهیدرات های محلول در مرحله گرده افشانی همبستگی مثبت وجود داشت. در همین رابطه نتایج مشابهی توسط سایر محققان گزارش شده است (Mojtabaie Zamani et al., 2013; Akbari et al., 2010).

رابطه رگرسیونی کسر فتوترمال با عملکرد دانه در

شکل ۶- روابط رگرسیونی عملکرد دانه با کسر فتوترمال در ارقام برنج در تیمارهای زمان نشاکاری. سال ۱۳۹۲ (سمت چپ) و سال ۱۳۹۳ (سمت راست) ($n=18, p<0.01$)

Fig. 6. Regression relationship between grain yield and photothermal quotient in rice cultivars in transplanting time treatments (2013 and 2014) ($n=18, p<0.01$)

زود هنگام حاصل شد و آن را به شرایط مطلوب محیطی در طی دوره رشد گیاه نسبت دادند که این موضوع با نتایج تحقیق حاضر مطابقت دارد. نتایج مشابهی نیز توسط اورتیز موناستریو و همکاران (Ortiz-

باعث کاهش عملکرد دانه ارقام برنج گردیدند. احمد و حسن (Ahmed and Hassan, 2011) با مطالعه کسر فتوترمال در ارقام گندم گزارش کردند که بالاترین مقدار کسر فتوترمال در زمان کاشت

(Monasterio *et al.*, 1994) گزارش شده است.

گرفتن ارقام برنج در شرایط دما و تابش مناسب، می تواند به دریافت کسر فتوترمال بیشتر و عملکرد دانه بالاتر منجر شود. بر اساس نتایج این آزمایش زمان نشاکاری ۱۵ اردیبهشت به علت فراهم شدن شرایط دمایی و تابش مناسب در دوره رویشی و زایشی ارقام برنج، افزایش میزان دما و تابش تجمعی دریافتی، حصول کسر فتوترمال بالاتر و تاثیر مطلوب آن بر صفات عملکرد و اجزای عملکرد ارقام برنج مناسب تر است. آزمایش های تکمیلی در باره اثر تغییر در زمان نشاکاری بر صفات عملکردی ارقام برنج از طریق کسرهای فتوترمال در مراحل مختلف رشد و روابط رگرسیونی آنها با صفات مذکور و همچنین بررسی اثرپذیری صفات فنولوژیک از زمان های مختلف نشاکاری و مطالعه روابط آنها با صفات عملکردی برای درک پاسخ های ارقام به شرایط متفاوت دما و تابش سودمند خواهد بود.

نتیجه گیری

نتایج بدست آمده حاکی از آن است که تغییر در زمان نشاکاری با ایجاد شرایط دمایی و تابش مختلف، بسته به نوع رقم برنج، پاسخ های متفاوتی را در صفات انتقال مجدد ماده خشک، کربوهیدرات های محلول و عملکرد دانه بوجود آورد. ارتباط مثبت عملکرد دانه با دما و تابش تجمعی نشان داد که در دمای پایین و تابش بیشتر، به علت دوره رشد طولانی تر، ارقام قادر به استفاده بهتر از شرایط اقلیمی بودند و دما و تابش تجمعی دریافتی بیشتر باعث حصول عملکرد بالاتر گردید. نتایج این تحقیق نشان داد که کسر فتوترمال بعنوان یک شاخص ترکیبی از دما و تابش، بطور مناسبی می تواند برای توجیه تغییرات عملکرد دانه ارقام برنج استفاده شود و انتخاب زمان نشاکاری مناسب به منظور قرار

References

منابع مورد استفاده

- Ahmed, M. and F. Hassan. 2011. Cumulative effect of temperature and solar radiation on wheat yield. *Notulae Botanicae Hort. Agrobotanici*. 39(2): 146-152.
- Akbari, Gh. A., R. Salehi-Zarkhooni, S. Mottaghi, O. Lotfifar, M. Yusefi- Rad and M. Nasiri. 2010. Comparison of yield, yield components and remobilization of assimilates in old and new rice genotypes. *Technol. Plant Prod*. 9(2): 21-32. (In Persian with English abstract).
- Cao, Y., H. Duan, L. Yang, Z. Wang, L. Liu and J. Yang. 2009. Effect of high temperature during heading and early filling on grain yield and physiological characteristics in Indica rice. *Acta Agron. Sin*. 35(3): 512-521.
- Egli, D. B. and P. L. Cornelius. 2009. A regional analysis of the response of soybean yield to planting date. *Agron. J*. 101: 330-335.
- Fageria, N. K., N. A. Slaton and V. C. Baligar. 2003. Nutrient management for improving lowland rice productivity and sustainability. *In: Sparkes D. L., (Ed.) Advances in Agronomy*, Vol. 80. New York: Academic Press. pp. 63-152.
- Fischer, R. A. 1985. Number of kernels in wheat crops and the influence of solar radiation and temperature. *J. Agric. Sci*. 105: 447-461.
- Fu, G., L. Tao, J. Song, X. Wang, L. Cao and Sh. Cheng. 2008. Responses of yield characteristics to high temperature during flowering stage in hybrid rice Guodao 6. *Rice Sci*. 15(3): 215-222.

- Lu, G., Y. Wu, W. Bai, B. Ma, Ch. Wang and J. Song. 2013.** Influence of high temperature stress on net photosynthesis, dry matter partitioning and rice grain yield at flowering and grain filling stages. *J. Integr. Agron.* 12(4): 603–609.
- Hossain, A. B. S, R. G. Sears, T. S. Cox and G. M. Paulses. 1990.** Desiccation tolerances and its relationship to assimilate partitioning in winter wheat. *Crop Sci.* 30: 622-627.
- Hua, S., B. Lin, N. Hussain, Y. Zhang, H. Yu, Y. Ren, H. Ding and D. Zhang. 2014.** Delayed planting affects seed yield, biomass production, and carbohydrate allocation in canola (*Brassica napus L.*). *Int. J. Agric. Biol.* 16: 671-680.
- Ishimaru, K., N. Hirotsu, Y. Madoka and T. Kashiwagi. 2007.** Quantitative trait loci for sucrose, starch and hexose accumulation before heading in rice. *Plant Physio. Biochem.* 45: 799-804.
- Islam, M. S. and J. I. L. Morison. 1992.** Influence of solar radiation and temperature on irrigated rice grain yield in Bangladesh. *Field Crops Res.* 30: 13-28.
- Kim, J., J. Shon, C. Lee, W. Yang, Y. Yoon, W. Yang, Y. Kim and B. Lee. 2011.** Relationship between grain filling duration and leaf senescence of temperate rice under high temperature. *Field Crops Res.* 122: 207–213.
- Krishnan P., B. Ramakrishnan, K. Raja Reddy and V. R. Reddy. 2011.** High temperature effects on rice growth, yield and grain quality. *Advances in Agronomy*, Vol. 111, Burlington: Academic Press. pp. 87-206.
- Mojtabaie Zamani, M., M. Nabipour and M. Meskarbashee. 2013.** Evaluation of stem soluble carbohydrate accumulation and remobilization in spring bread wheat genotypes under terminal heat stress conditions in Ahwaz, Iran. *Iran. J. Crop Sci.* 15(3): 277-294. (In Persian with English abstract).
- Nalley, L. L., P. B. Rew and K. Sayre. 2009.** Photothermal quotient specifications to improve wheat cultivar yield component models. *Agron. J.* 101: 556-563.
- Ortiz-Monasterio, R. J. I., S. S. Dhillon and R. A. Fischer. 1994.** Date of sowing effects on grain yield and yield components of irrigated spring wheat cultivars and relationships with radiation and temperature in Ludhiana, India. *Field Crops Res.* 37: 169-184.
- Saeidi, M., F. Moradi and S. Jalali Honarmand. 2011.** Contribution of spike and leaves photosynthesis and soluble stem carbohydrates remobilization in grain yield formation in two bread wheat cultivars under postanthesis stress conditions. *Seed Plant Prod. J.* 27 (1): 1-19. (In Persian with English abstract).
- Samonte, S. O. P. B., L. T. Wilson, A. M. Mcclung and L. Tarpily. 2001.** Seasonal dynamics of nonstructural carbohydrate partitioning in 15 driers rice genotype. *Crop Sci.* 41: 902-909.
- Shan, F., J. Huang, K. Cui, L. Nie, T. Shan, C. Chen and K. Wang. 2011.** Impact of high-temperature stress on rice plant and its traits related to tolerance. *J. Agric. Sci.* 149: 545-556.
- Sindelar, A. J., K. L. Roozeboom, W. B. Gordon and W. F. Heer. 2010.** Corn response to delayed planting in the Central Great Plains. *Agron. J.* 102: 530-536.
- Slewinski, T. 2012.** Non-structural carbohydrate partitioning in grass stems: a target to increase yield stability,

" اثر زمان نشاکاری بر ماده خشک انتقال مجدد..."

stress tolerance, and biofuel production. *J. Exp. Bot.* 1-24.

Tan, W., J. Liu, T. Dai, Q. Jing, W. Cao and D. Jiang. 2008. Alterations in photosynthesis and antioxidant enzyme activity in winter wheat subjected to post-anthesis water-logging. *Photosynthetica*, 46: 21-27.

Yang, J., Sh. Peng, Z. Zhang, Z. Wang, R. M. Visperas and Q. Zhu. 2002. Grain and dry matter yields and partition of assimilate in Japonica/Indica hybrid rice. *Crop Sci.* 42: 766-777.

Yang, W., Sh. Peng, M. L. Dionisio-Sese, R. C. Laza and R. M. Visperas. 2008. Grain filling duration, a crucial determinant of genotypic variation of grain yield in field-grown tropical irrigated rice. *Field Crops Res.* 105: 221-225.

Yoshida, S. and V. Conronel. 1976. Climatic influence on yield and yield components of lowland rice in the tropics. *IRRI.* 12: 471-494.

Effect of transplanting time on dry matter remobilization, soluble carbohydrates and grain yield in rice (*Oryza sativa* L.) cultivars

Vahdati-Rad A.¹, M. Esfahani², Gh. Mohsenabadi³ and A. Aalami⁴

ABSTRACT

Vahdatirad, A., M. Esfahani, Gh. Mohsenabadi and A. Aalami. 2015. Effect of transplanting time on dry matter remobilization, soluble carbohydrates and grain yield in rice (*Oryza sativa* L.) cultivars. *Iranian Journal of Crop Sciences*. 17(3):205-222. (In Persian).

To evaluate the effect of transplanting time on dry matter remobilization and grain yield of rice cultivars, a split plot arrangement in randomized complete block design was carried out with three replications in 2013 and 2014 at the College of Agriculture, University of Guilan, Rasht, Iran. The experiment consisted of six rice cultivars (Hashemi, Sangejo, Alikazemi, Dorfak, Khazar and Gouhar) and three transplanting times (05 May, 20 May and 05 June). Results showed that dry matter remobilization significantly increased from shoot to grains with delay in transplanting time. The highest dry matter remobilization was measured in Gouhar cultivar with 139.1 g.m⁻² and the lowest in Hashemi, Sangejo and Alikazemi cultivars. Grain yield was positively associated with accumulated temperature and radiation. Highest accumulated temperature (1422.3 and 345.8 °C in whole growing and grain filling periods, respectively) were recorded in the first transplanting time. Results also showed that the Photothermal Quotient index as a ratio of radiation and temperature can be used in explanation of observed variation in grain yield of rice cultivars. Suitable transplanting time can be chosen using accumulated PTQ as different plant growth stages experienced favorable conditions of temperature and radiation (137.4 Mj.m⁻².°C for 3916.8 kg.ha⁻¹ grain yield). In this study, transplanting on 05 May provided the favorable conditions of temperature and radiation during the vegetative and reproductive stages of rice cultivars and had positive impact on grain yield and its components.

Key words: Accumulated radiation, Accumulated temperature, Photothermal Quotient, Rice and Transplanting time.

Received: June, 2014

Accepted: November, 2015

1- PhD Student, Guilan University of Guilan, Rasht, Iran.

2- Pofessor, University of Guilan, Rasht, Iran (Corresponding author) (Email: mesfahan@yahoo.com)

3- Assistant Prof., University of Guilan, Rasht, Iran

4- Assistant Prof., University of Guilan, Rasht, Iran